

Michała Römera uwagi o polityce władz rosyjskich wobec Kościoła katolickiego w Kraju Północno-Zachodnim

Słowa kluczowe: Litwa, Krajowcy, Historia Polski, Byłe Wielkie Księstwo Litewskie

Kwestia przyszłości ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego stanowiła główne zagadnienie nurtujące przedstawicieli myśli krajowej, która miała na celu opracowanie metody bezkonfliktowego współegzystowania wszystkich narodowości w ramach restytuowanego Wielkiego Księstwa Litewskiego¹. W opinii dwóch głównych ideologów myśli krajowej Ludwika

1 Pocucie odrębności krajowej wśród zwolenników tutejszości kazało przedkładać interesy kraju jako całości nad racje poszczególnych grup narodowych. Świadomość przynależności do „kraju”, będącego w istocie synonimem ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego miała, zgodnie z założeniami krajowców swoje uzasadnienie w pochodzeniu Polaków od spolszczonej Litewskiej i Białoruskiej szlachty. Sympatyków myśli krajowej łączyło przekonanie o konieczności restytucji byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Sposób dojścia do pożądanego przez nich rezultatu, a także późniejsze wewnętrzne funkcjonowanie i ułożenie ról dla poszczególnych narodowości przyszłej Wielkiej Litwy stanowił pole niezgodności pomiędzy krajowcami. Odmienne zapatrywania krajowców co organizacji odrodzonego Wielkiego Księstwa doprowadziły do wyłonienia się dwóch głównych kierunków myśli krajowej – kierunku konserwatywnego i kierunku demokratycznego.

Abramowicza² i Michała Römera³ terytoria wchodzące w skład Kraju Północno-Zachodniego na przełomie XIX i XX wieku znalazły się na drodze intensywnych przemian społecznych i politycznych, które musiały doprowadzić do wykrystalizowania się stabilnej struktury państwowej⁴.

Sytuacja Kraju Północno-Zachodniego w latach 1863–1905 była determinowana rosyjską polityką rusyfikacyjną. Czasy po powstaniu styczniowym ukazały mieszkańcom ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego ogrom wysiłków i strategii carskiej administracji, mających na celu całkowite podporządkowanie niemalże wszystkich dziedzin życia polityce prowadzonej przez władze rosyjskie. Wszystko to przyczyniało się do zmiany nastrojów politycznych, niedawny model gens lithuanus, natonie polonus począł z wolna przeistaczać się w model natione polonus.

Zagadnienie idei krajowej zostało przedstawione m.in. w: K. Okulicz, *Podział ziem W.X.L. 1915–1923–1940*, „Alma Mater Vilnensis”, t. III, Londyn 1953, s. 103; Z. Jundziłł, *Z dziejów polskiej myśli politycznej na Litwie historycznej*, „Niepodległość”, t. VI, Londyn 1958, s. 64–65; L. Abramowicz, *Stanowisko krajowe a idea narodowa*, „Przegląd Wileński” 1913, nr 13–14; L. Abramowicz, *Objaw tutejszości*, „Kurier Litewski”, 19 XII 1906 (1 I 1907), nr 287; M. Römer, *Litwa*, Lwów 1908; J. Januszewska-Jurkiewicz, *W kręgu koncepcji krajowych. Białorusini i Żydzi na Litwie Środkowej wobec konfliktu polsko-litewskiego*, [w:] *Europa unii i federacji. Idea jedności narodów i państw od średniowiecza do czasów współczesnych*, Kraków 2004; J. Jurkiewicz, *Demokraci wileńscy w latach 1905–1914. Zarys działalności i myśli politycznej*, „Acta Baltico Slavica”, t. XV, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1983; J. Jurkiewicz, *Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905–1922*, Poznań 1983; W. Niedziałkowska-Dobaczewska, *Wilno i Wileńszczyzna w l. 1863–1914. Dzieje ruchów społecznych i politycznych*, Wilno 1938, s. 37.

- 2 Ludwik Abramowicz, (5 VII 1879–19 III 1939), polski działacz społeczny, współtwórca i główny propagator demokratycznie pojmowanej idei krajowej, publicysta, redaktor „Przeglądu Wileńskiego”; M. Nekanda-Trepka, *Ostatni obywatele Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Lublin 2005, s. 49–59.
- 3 Michał Pius Römer, (7 V 1880–22 II 1945), polski prawnik, publicysta, polityk, współtwórca idei krajowej w odmianie demokratycznej, twórca „Gazety Wileńskiej”, współpracownik Ludwika Abramowicza; S. Kieniewicz, *Römer (Römer) Michał Pius*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXXI/1, z. 128, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988, s. 653–655.
- 4 W. Wielhorski, *Warunki rozwoju świadomości narodowej Litwinów i powstania współczesnego państwa litewskiego (1861–1920)*, [w:] *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie 17–20 września 1935 r.*, Lwów 1935, s. 126; M. Römer, *Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie*, Kraków 1906, s. 11; J. Ochmański, *Litewski ruch narodowo-kulturalny w XIX wieku*, Białystok 1965, s. 111.

Wkrótce miało dojść do wykształcenia się na tych obszarach osobnych modeli polskiego i litewskiego nacjonalizmu.

W artykule wstępnym „Przeglądu Wileńskiego” z lutego 1912 roku, pt. „Nacjonalizm i kresy” Michał Römer podjął się oceny działań rosyjskiej administracji względem obywateli Kraju Północno-Zachodniego. Zdaniem Römera polityka nacjonalizmu rosyjskiego na kresach przybrała najbezwzględniejszą formę. Ziemie byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego w świadomości rosyjskich nacjonalistów, ze względu na specyficzną strukturę narodowościową, jawiły się jako terytoria stanowiące podwójne zagrożenie. Kraj Północno-Zachodni tworzył obszar sporny, którego podporządkowanie stanowiło o powodzeniu akcji stworzenia stabilnej dominacji w regionie. Dodatkowo ludność obszarów, będących niegdyś częścią wielokulturowego organizmu państwowego, przedłużającego wpływy kultury zachodniej w Europie Środkowo-Wschodniej zdołała wykształcić modele podwójnej świadomości narodowej oraz świadomości symbiotycznej, które wykształciły najtrwalszy czynnik dziedzictwa minionych stuleci, tworząc jednocześnie najniebezpieczniejszą przeszkodę na drodze do całkowitej rusyfikacji.

Zdaniem Römera stopień wyspecjalizowania represji wobec mieszkańców Kraju Północno-Zachodniego przejawiał się nie tylko w gęstej siatce zakazów i zachowań postulowanych, które były praktycznie tożsame z zakazami i nakazami obowiązującymi w Królestwie, ale przede wszystkim uderzał w specyficzną dla ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego strukturę indywidualności wyznaniowej, kulturalnej i narodowej⁵.

Ekspansja prawosławia na terytoria litewskie, stanowiąca jeden z najdonioślejszych elementów politycznego planu względem tych ziem, pociągała za sobą przymus podporządkowywania się mieszkańców Kraju Północno-Zachodniego nieznanemu liturgii prawosławnej, obcej obrzędowości, będącej w istocie zaprzeczeniem tradycji wyniesionych z rodzinnego domu. Pierwszeństwo, jakie carskie władze administracyjne dawały prawosławiu, połączone z jednoczesnym prześladowaniem wszelkich form aktywizacji religijno-oświatowej, prowadzonej przez duchowieństwo katolickie doprowadziły do zjednoczenia szeregów lokalnych hierarchów Kościoła Katolickiego w walce z kolonizacyjnym projektem wykorzystania religii prawosławnej do wynarodowienia Litwinów.⁶ W latach 1865–1866

5 M. Römer, *Nacjonalizm i kresy*, „Przegląd Wileński”, 4 (17) II 1912, nr 6.

6 J. Ochamński, *Litewski ruch...*, *op. cit.*, s. 115.

z inspiracji nowo powołanego generał-gubernatora wileńskiego Konstantego Piotrowicza von Kaufmana utworzono w Wilnie komisję specjalną do spraw Kościoła Katolickiego. W wyniku prac komisji stworzono ramowy plan podporządkowania organom carskiej administracji instytucji Kościoła Rzymskokatolickiego na Wileńszczyźnie. Zgodnie z wytycznymi komisji, przeprowadzono spis parafii rzymskokatolickich oraz obliczono liczbę wiernych. W wyniku rachunkowych manipulacji część kościołów została oddana na potrzeby prawosławnej cerkwi⁷. Poleceniem komisji, próbowano przywrócić na łono prawosławia wszystkich unitów, którym udało się ukryć po prześladowaniach przeprowadzanych za posługi metropolity Siemaszki z roku 1839, dzięki wciągnięciu ich do spisów parafialnych Kościoła Rzymskokatolickiego na Wileńszczyźnie. W projektach komisji, dotyczących prześladowania Katolików na Wileńszczyźnie, znalazły się również: wprowadzenie do liturgii języka rosyjskiego, kasacja diecezji mińskiej, odebranie parafialnej władzy administracyjnej plebanom i przekazanie jej w ręce syndyków, reorganizacja konsystorza przez wprowadzenie do nich rządowych prokuratorów (prokurorów), przeprowadzenie reorganizacji działalności seminariów duchownych, mające na celu ostateczne ich zniesienie, rozwiązanie Akademii Teologicznej w Petersburgu i utworzenie wydziałów teologicznych przy carskich uniwersytetach.⁸

7 Uwagi na temat sytuacji Kościoła Rzymskokatolickiego w szczególności w diecezji wileńskiej zebrał A. Ważyński. Zmiany, jakie w obrębie traktowania hierarchów i wiernych Kościoła Rzymskokatolickiego dokonały się po roku 1863 opisywał w następujący sposób: „Takiemi sposobami trafiono w parafii podbrzeskiej, gdzie i proboszcz został prawosławnym popem, i kościół cerkwią, z liczby 5201 katolickich parafian, zaciągając do spisu prawosławnych 1400 [...] pozostałej katolików większości już nie można było chrzcić dzieci, brać ślubów, grześć umarłych w kościołach ojców, jako obróconych na cerkwie, i nie przypisano ich do żadnych innych katolickich parafii, a jednocześnie okolicznym księżom zakazano oddawać im jakiegokolwiek duchowne posługi. A tak, katolicy tych parafii skazani byli na obchodzenie się bez kościołów i księży, na pewien rodzaj tułactwa, tem dotkliwszego, że już najbliższe od ich osad katolickie kościoły były o mil kilka, kilkanaście nawet”, A. Ważyński, *Litwa pod względem prześladowania rzymsko-katolickiego kościoła. Szczególniej w diecezji wileńskiej od roku 1863 do 1872*, Poznań 1872, s. 23.

8 „Mgłe już dla niego [Murawiewa] były dawne rządu rosyjskiego formuły pozbawiania kraju polskości i katolicyzmu. On postanowił radykalnie zubożyć i wyniszczyć szlachtę, podnieść i ubogacić włościan, tych przeciwko tamtym rozjątrzyć, pomniejszyć liczbę kościołów i duchownych. Wojenna stopa kraju pozwalała mu zawiesić wszelkie prawo, pochwycić nad wszystkim absolutną władzę, naostrzyć ją, rozsrożyć gołe, głodne, przybłąkane tu czynownictwo, i tak zarządzić w kraju

Antyrosyjska działalność katolickiego duchowieństwa polegała na wydawaniu różnego rodzaju broszur, odezw, listów, w których potępiano rasyfikacyjną aktywność administracji carskiej, nawoływano do bojkotu ofert edukacyjnych świadczonych przez przycerkiewne instytucje oświatowe, które skierowane w dużej mierze do łaknącej wykształcenia warstwy bogatych chłopów litewskich miały na celu przyzwyczajanie uczniów do korzystania z grażdanki, co w perspektywie miało ułatwić późniejsze zdobycie wykształcenia w carskich instytucjach oświatowych⁹.

Wysiłki rasyfikatorów skoncentrowały się w głównej mierze na obcoziemnych, a więc odrębnych kulturowo i etnicznie od kontynentalnej części Imperium mieszkańcach Kraju Północno-Zachodniego. Za podwójnie niebezpiecznych obcoziemców carska administracja uważała ludność wyznania chrześcijańskiego. O ile – jak podkreślał Römer, ludność żydowska, stanowiąca znaczną część przede wszystkim w miastach Litwy i Białorusi, mimo że nie uniknęła prześladowań i ograniczania praw cywilnych i administracyjnych, w zamysłach carskiego rządu nie była identyfikowana z dziedzictwem ludnościowym Imperium, nie podlegała więc pod plany asymilacyjne, tak ludność katolicka Kraju Północno-Zachodniego, choć uważana za element obcoziemny, została wpisana w projekt powrotu do dziedzictwa narodowego Rosji¹⁰.

straszny terroryzm. Rozpoczął to zaraz po swoim przyjeździe, i przez dwa blisko lata, przenikliwy, ponury tropił co było Polskiem, a srogi, okrutny, bardziej wmieszanych do ruchu strzelał lub wieszał, mniej skompromitowanych zsyłał do Syberyi na różne stopnie kaźni; robił tak z księżmi, szlachtą, kobietami – majątki zabierał, konfiskował, okładał kontrbucyami, włościan przesiedlał, kościoły, klasztory zamykał, i jeszcze kreślił zmiany na potem, aby zniszczenie polskich jak powiadał żywiołów było kompletne [...] W kościołach zaś pozostałych wzbronione [było] 1. Zewnętrzne Bożego Ciała, dni krzyżowych, a i niedzielne około kościoła procesye; 2. 40-godzinne nabożeństwa i wszelkie wystawniejsze uroczystości; 3. Okazalsze kondukty, pogrzeby, sporządzanie i drukowanie żałobnych obwieszczeń; 4. Wolne nauczanie i katechizowanie; 5. Reparacye kościołów, kaplic i cmentarzy; 6. Stawianie i poprawianie krzyżów [...]”; A. Ważyński, *Litwa...*, s. 5–27.

⁹ Do walki z wynaradawiającymi działaniami tak administracji, jak i duchowieństwa rosyjskiego wzywał biskup żmudzki Wołoncewski, który podjął się organizacji druku książek litewskich na terenie Prus, Królewca i Tyłży. Wydawnictwa litewskie (modlitewniki, książki o tematyce umoralniającej, świeckie czytanki) były później przemycane na terytoria litewskie objęte zakazem drukowania książek członką łacińską; V. Biržiška, *Vyskupo M. Valančiaus bylos* [w:] *Musa Senovė*, I, 1, Tilżej 1921, s. 17–21.

¹⁰ *Ibidem*.

Rosyjski zamysł zasymilowania litewskich i białoruskich katolików miał dokonać się poprzez stopniowe wypieranie języków narodowych (w szczególności języka polskiego) i zastępowanie ich mową rosyjską, przyzwyczajanie katolickich obcoplemieńców do posługiwania się alfabetem rosyjskim, w tym celu wprowadzono całkowity zakaz druku czcionką łacińską¹¹. Jednak ograniczenia wolności sumienia i wyznania, torujące drogę ekspansji prawosławia stanowiły dla mieszkańców ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego najcięższą przeszkodę w zachowaniu tożsamości narodowej¹². Dla największej część nieuświadomionej tożsamościowo ludności jedyną szansę na poznanie i zrozumienie idei odrodzenia narodowego stanowiły przykościelne organizacje oświatowe¹³.

Carska administracja, nakładając na Kościół katolicki znaczne ograniczenia, zadawała jednocześnie cios procesom kulturalnej i narodowej integracji¹⁴. Römer podkreślał, że skoncentrowanie akcji rusyfikacyjnej na obcoplemieńcach było związane bezpośrednio z rosyjskim postrzeganiem ziem Litwy i Białorusi, jako obszarów przenikniętych zachodnimi wzorcami kulturowymi za sprawą niebezpiecznie ugruntowanej na tych ziemiach polskości. Depolonizacja zdaniem Römera, uprawiana przez władze rosyjskie w konsekwentny i nieprzejednany sposób, nie zdołała osłabić więzów kultury zachodniej, która w umysłach mieszkańców ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego była zakorzeniona na tyle silnie, że nie tylko nie pozwoliła obywatelom Kraju Północno-Zachodniego na identyfikację z narzuconymi przez uzurpatorów wzorcami wyznaniowymi i kulturalnymi, ale, jak w wypadku Litwinów, w dobie największych utrudnień i prześladowań kulturalnych, oświatowych i narodowościowych pozwoliła na spotęgowanie dążeń narodotwórczych¹⁵. Michał Römer przypisywał kulturze zachodniej cechę indywidualizmu,

11 E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, *Pod władzą carów. Litwa w XIX wieku*, Kraków 2003, s. 176–207.

12 Por. M. Wołonczewski, *Biskupstwo Żmudzkie*, Kraków 1898.

13 Z. Nagrodzki, *Rola duchowieństwa katolickiego w godzinie prób i cierpień na terenie Litwy i Białorusi (1863–1883)*, Wilno 1935, s. 12.

14 Por. B. Kumor, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918*, Kraków 1980; K. Pożarski, *Historia Kościoła rzymskokatolickiego w Imperium Rosyjskim (XVIII–XX w.) w dokumentach Rosyjskiego Archiwum Historycznego*, Sankt Petersburg–Warszawa 1999; P. Wandycz, *Pod zaborami. Ziemię Rzeczypospolitej w latach 1795–1918*, Warszawa 1994; L. J. Rogier, G. de Berier de Sauvigny, J. Hajjar, *Historia Kościoła*, t. 4: 1715–1918, Warszawa 1994.

15 M. Römer, *Nacjonalizm...*, op. cit.

która powoduje, że przesiąknięte nią społeczeństwa mają bardzo rozwiniętą zdolność krytycznego myślenia i aktywnego kształtowania własnej rzeczywistości. Są przy tym nastawione na działanie, nie poddają się zautomatyzowanym wpływom, dążą do całkowitej swobody intelektualnej, a także posiadają naturalną zdolność do przeciwstawiania się biurokratycznym naciskom. Społeczeństwo ukształtowane w kulturze wschodniej mogło, zdaniem Römera charakteryzować się dużym stopniem karności i przyzwyczajeniem do podległości autorytetom, jednak różniło się tak bardzo od mieszkańców byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego, że proces asymilacji obu typów społeczeństw był niemożliwy¹⁶. Römer podczas analizy rosyjskiej polityki względem Kraju Północno-Zachodniego dostrzegł pewną ewolucję projektów rusyfikatorskich. Jego zdaniem po roku 1905, wobec jasności niepowodzenia dotychczasowych planów rosyjskiej ekspansji kulturowej, rząd rosyjski zmodyfikował cele i zadania wobec mieszkańców ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego. Rosyjska polityka narodowościowa w roku 1912 charakteryzowała się według Römera dążeniem do stworzenia sztywnego podziału całej ludności Kraju Północno-Zachodniego na ludność państwową (obywatelską, rządzącą) i ludność obcoplemienną (niewolną, rządzoną). Podział ten miał dokonywać się w duchu tendencji nacjonalizmu rosyjskiego. Nacjonalizm rosyjski w opinii Römera przejawiał chęć zagarnięcia całej przestrzeni aktywności państwowej dla narodowości rosyjskiej, z kolei narodowości inne, niż rosyjska miały być traktowane jako element niepożądany, nie dający się jednak całkowicie wyeliminować. Współczesne Römerowi stanowisko rosyjskich nacjonalistów miało, jego zdaniem determinować pozycję prawną ludności obcoplemiennej, która miała być dyskryminowana w dostępie do funkcji publicznych (obsadzanie stanowisk przez obywateli pełnoprawnych czyli Rosjan), funkcji politycznych (system kurii narodowościowych), ograniczeniami w sferze prawa cywilnego (ograniczenie wolnego obrotu nieruchomościami), prawa handlowego (nacjonalizacja handlu) i prawa bankowego (kolonizacja Banku Włociańskiego). Kolejną kwestią, jaką przy analizie rosyjskiej polityki wobec prowincji podejmował Römer był podział, jaki wykształcił się w kategorii ludności obcoplemiennej. Römer podnosił problem specjalnego traktowania ludności Królestwa Polskiego, która stanowiąc

¹⁶ Por. M. Römer, *Litwini w Prusiech Książęcych*, [w:] *W kręgu sporów polsko-litewskich na przełomie XIX i XX wieku. Wybór materiałów*, t. I, Kraków 2004, s. 170.

w rozumieniu rosyjskich nacjonalistów także element obcoplemienny, cieszyła się mimo to osobnymi przywilejami. Nierówne traktowanie mieszkańców Kraju Północno-Zachodniego wobec obywateli Królestwa stwarzało zdaniem Römera dodatkowy sumpt do wewnętrznego poróżnienia dwóch części byłej Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Römer zarzucał polskim nacjonalistom podporządkowanie się rosyjskiej polityce narodowościowej w imię wywalczenia dodatkowych ustępstw carskiego rządu na rzecz ludności polskiej w Królestwie. W podsumowaniu swoich rozważań o roli obywateli kraju Północno-Zachodniego w trybach państwa rosyjskiego Römer wyraził obawę przed kontynuacją dotychczasowej polityki rosyjskiego rządu. Jego zdaniem rosyjskie żądania lojalności wobec państwowości rosyjskiej, skierowane do ludności obcoplemiennej, nie mają żadnych podstaw.

Ograniczenia i dyskryminacje mieszkańców byłego wielkiego Księstwa Litewskiego wystawiały ich poza nawias państwowości rosyjskiej. W tej sytuacji, jedyną słuszną drogą, jak twierdził Römer jest samoorganizowanie się obcoplemieńców na zasadach demokratycznych, a także sojusz z demokratycznie zorientowanymi ugrupowaniami rosyjskimi, stojącymi w opozycji do większości politycznej, jaką stanowili rosyjscy nacjonaści. Wspólny front demokratyczny mógł, w opinii Römera, przeciwstawić się ukrywanym przez nacjonalizm rosyjski tendencjom do przejścia steru władzy przez klasy uprzywilejowane, mogące zaprzepaścić większość zdobyczy rewolucyjnych¹⁷.

Zdaniem Römera brak jednolitości wewnętrznej, ogromne przestrzenie, a przede wszystkim całkowite fiasko polityki rusyfikacyjnej na zachodnich rubieżach Rosji stanowiły zapowiedź istotnych przemian w strukturze państwa. Czynnikiem sprzyjającym pogłębieniu różnic społecznych, politycznych i kulturalnych pomiędzy zachodnimi obszarami Imperium a rosyjskim interioriem było nasilenie procesów narodowotwórczych, szczególnie w Kraju Północno-Zachodnim. Pas ziemi od Finlandii po ziemie dawnej Besarabii stanowił dla Rosji w opinii Römera obszar strategiczny, łącznik pomiędzy centrum cesarstwa a kulturą zachodnią. Pomimo ogromnego znaczenia zachodnich rubieży cesarstwa dla rosyjskiej racji stanu, dotychczasowa polityka władz bynajmniej nie prowadziła do ukształtowania państwa rosyjskiego na zasadach związkowych. Doktryna Rosji dla Rosjan przy tolerowaniu elementów

¹⁷ *Ibidem*.

nierosyjskich, czyli tzw. ludności obcoplemiennej nie wieszczyła zdaniem RömERA nie tyle szybkiej, ale żadnej zmiany w kierunku pogodzenia różnorodnych narodowości w ramach jednego organizmu państwowego. Przyszły kierunek działań dla polityków ziem byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego powinien opierać się na uwzględnieniu stanowiska krajowego, skonstruowanego w oparciu o rzetelne obliczenie wielkości wpływów poszczególnych grup narodowościowych skupionych wokół kultury zachodnioeuropejskiej¹⁸. Aktywizacja szerokich mas społeczeństwa, dokonywana za pomocą konkretnych rozwiązań politycznych i prawnych, użytecznych w codziennej aktywności poszczególnych jednostek stanowiła w opinii RömERA główne zadanie rozwoju demokracji krajowej na Litwie i Białorusi. Świadomość społeczna i polityczna tzw. „mas wytwarzających ludu wiejskiego i miejskiego” miała jego zdaniem największy wpływ na rozwój wypadków dziejowych na ziemiach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego¹⁹.

Bibliografia

Abramowicz L., *Objaw tutejszości*, „Kurier Litewski”, 19 XII 1906 (1 I 1907), nr 287.
Abramowicz L., *Stanowisko krajowe a idea narodowa*, „Przegląd Wileński”, 6 IV 1913 (19 IV 1913), nr 13–14.

¹⁸ Przyszła orientacja polityczna mieszkańców byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego powinna czynić zadość następującym warunkom: „Kraj nasz Litwa i Białoruś – jest narodowo mieszanym. Zachodnią część jego, właściwą Litwę etnograficzną zamieszkują Litwini [...] z tym czynnikiem liczyć się przeto należy stanowczo [...]. Dalej mamy ogromną, bierną przeważnie masę ludu białoruskiego bez określonej świadomości dróg swego rozwoju, ale nie bez czynników takowego, które są założone w jego potrzebach i jego układzie kulturalnym. Nasze też polskie potrzeby narodowe w tym kraju, gdzie stanowimy jeden z elementów miejscowych o wybitnej kulturze i świadomości dziejowej, muszą też być należycie uwzględniane. Wreszcie względy ogólne zapewnienia przewagi kulturze zachodnioeuropejskiej, zgodnie z jej rolą historyczną w tym kraju, jej stanowiskiem w poszczególnych kulturach narodowych, jej ciągłym działaniem twórczym we wszystkich formacjach rozwoju krajowego, winny być stale brane w rachubę przy określaniu naszego stanowiska obywatelskiego. Całokształt tych czynników, ich stosunek wzajemny w rozwoju dziejowym Litwy i Białorusi – powinien posłużyć za podstawę do określania stanowiska, które ewentualnie zająć wypadnie”, *ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

- Aleksandravičius, E., Kulakauskas A., *Pod władzą carów. Litwa w XIX wieku*, Kraków 2003.
- Biržiška V., *Vyskupo M. Valančiaus bylos* [w:] *Musa Senovė*, I, 1, Tilzej 1921.
- Januszewska-Jurkiewicz J., *W kręgu koncepcji krajowych. Białorusini i Żydzi na Litwie Środkowej wobec konfliktu polsko-litewskiego*, [w:] *Europa unii i federacji. Idea jedności narodów i państw od średniowiecza do czasów współczesnych*, Kraków 2004.
- Jundziłł Z., *Z dziejów polskiej myśli politycznej na Litwie historycznej*, „Niepodległość”, t. VI, Londyn 1958.
- Jurkiewicz J., *Demokraci wileńscy w latach 1905–1914. Zarys działalności i myśli politycznej*, „Acta Baltico Slavica”, t. XV, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk 1983.
- Jurkiewicz J., *Rozwój polskiej myśli politycznej na Litwie i Białorusi w latach 1905–1922*, Poznań 1983.
- Kieniewicz S., *Romer (Römer) Michał Pius*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. XXXI/1, z. 128, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1988.
- Kumor B., *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772–1918*, Kraków 1980.
- Nagrodzki Z., *Rola duchowieństwa katolickiego w godzinie prób i cierpień na terenie Litwy i Białorusi (1863–1883)*, Wilno 1935.
- Nekanda-Trepka M., *Ostatni obywatele Wielkiego Księstwa Litewskiego*, Lublin 2005.
- Niedziałkowska-Dobaczewska W., *Wilno i Wileńszczyzna w l. 1863–1914. Dzieje ruchów społecznych i politycznych*, Wilno 1938.
- Ochmański J., *Litewski ruch narodowo-kulturalny w XIX wieku*, Białystok 1965.
- Okulicz K., *Podział ziem W.X.L. 1915–1923–1940*, „Alma Mater Vilnensis”, t. III, Londyn 1953.
- Pożarski K., *Historia Kościoła rzymskokatolickiego w Imperium Rosyjskim (XVIII–XX w.) w dokumentach Rosyjskiego Archiwum Historycznego*, Sankt Petersburg–Warszawa 1999.
- Rogier L.J., de Berier de Sauvigny G., Hajjar J., *Historia Kościoła*, t. 4: 1715–1918, Warszawa 1994.
- Römer M., *Litwini w Prusiech Książęcych*, [w:] *W kręgu sporów polsko-litewskich na przełomie XIX i XX wieku. Wybór materiałów*, t. I, Kraków 2004.
- Römer M., *Litwa*, Lwów 1908.
- Römer M., *Nacjonalizm i kresy*, „Przegląd Wileński”, 4 II 1912(17 II 1912), nr 6.
- Römer M., *Stosunki etnograficzno-kulturalne na Litwie*, Kraków 1906, s. 11.
- Wandycz P., *Podzaborami. Ziemia Rzeczypospolitej w latach 1795–1918*, Warszawa 1994.
- Ważyński A., *Litwa pod względem prześladowania rzymsko-katolickiego kościoła. Szczególniej w diecezji wileńskiej od roku 1863 do 1872*, Poznań 1872.
- Wielhorski W., *Warunki rozwoju świadomości narodowej Litwinów i powstania współczesnego państwa litewskiego (1861–1920)*, [w:] *Pamiętnik VI Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich w Wilnie 17–20 września 1935 r.*, Lwów 1935.
- Wołoncowski M., *Biskupstwo Żmudzkie*, Kraków 1898.

ABSTRACT

MARTA MACKIEWICZ

Michał Römer's remarks on the Russian authorities' policy towards the Catholic Church in the Northwestern Krai

The territories forming the Northwestern Krai in the late 19th century and at the beginning of 20th century were in the way of the intense social and political changes which led to the development of a stable state structure. The efforts of the tsar's officials carrying out the Russification focused mainly on the inhabitants of the Northwestern Krai, who were culturally and ethnically distinct from the inhabitants of the continental part of the Russian Empire. The Catholic population was considered to be a particularly dangerous group of the inhabitants of the Northwestern Krai by the Tsar administration. According to Michał Römer (Mykolas Romeris), one of the main representatives of the so-called Krajowcy ("Fellow Countrymen") movement, the fight against Polish culture, conducted by the Russian authorities in a consistent manner, did not weaken the ties of population of the Northwestern Krai with the Western culture, but, contrarily, they caused the intensification of the nation-building efforts, as in the case of Lithuanians in the era of their greatest persecution on the cultural, educational and ethnic ground. The lack of internal uniformity and, above all, the complete failure of the policy of Russification in the western territories of Russia were the announcement of significant changes in the structure of the Russian state. The enhancement of the nation-building processes, especially in the Northwestern Krai, became an actor contributing to the deepening of the social, political and cultural differences between the western parts of the Empire and the Russian hinterland.

Keywords: Lithuania, the former Grand Duchy of Lithuania, the "Krajowcy" ("Fellow Countrymen") Movement, Polish history.